

Альков В. А.,

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри суспільних наук

Харківського національного медичного університету

м. Харків, Україна

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ ПСИХІЧНОХВОРИХ ТА МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ. В СПОГАДАХ К. К. ПЛАТОНОВА ПРО ДІДА

У вивченні історії повсякденності велика роль належить суб'єктивному чиннику. Явища та процеси – це, безперечно, головне у вивченні історії. Так як вони впливали на людей, і як окремі люди, у свою чергу на них впливали та, зрештою, сприймали їх? Для визначення таких специфічних подробиць неоціненними є мемуарні джерела, роль яких традиційною історією нерідко сприймається як другорядна внаслідок їхньої справді сильно відчутної суб'єктивності. Та ця суб'єктивність є частиною світу повсякдення, тому історик має до неї звертатися, за умови, що співставляє дані мемуарів з даними інших джерел.

Задля розуміння інформативності джерела, перш за все звернемо увагу на особистість автора. Отож, автор спогадів «Мої особисті зустрічі на великій дорозі життя», видатний радянський психолог Костянтин Костянтинович Платонов, походив із званої у Харкові династії психіатрів. Його дід і батько були біля джерел впровадження в психіатричних закладах міста наукової та гуманної психіатрії сучасного зразка. Вони одними із перших в місті стали застосовувати гуманні методи поводження з хворими та систему неутиснення. Костянтин Костянтинович жив разом із дідом-психіатром, тому провів дитинство в оточенні хворих і рано стикнувся з людським нещастям. Тоді в ньому зародився стійкий інтерес до пізнання людей та їх проблем. Пізніше він тривалий час працював у Харкові. Тобто, це людина, знайома із ситуацією на рівні одного із місцевих закладів доволі непогано, хоча спогади про діда й відносяться до дитинства.

Дід Костянтина Костянтиновича – Іван Якович Платонов – працював у земських лікарнях Російської імперії та вже з 1870-х рр. намагався впроваджувати прогресивні ідеї в лікування психічнохворих, організовувати трудотерапію. Це тривалий час натикалося на косність та кар'єризм лікарського персоналу. Фахівці відверто побоювалися видавати хворим небезпечні знаряддя праці. Арсенал «лікувальних» засобів був тоді доволі обмеженим – гамівна сорочка для буйних та повна неувага до всіх інших. «Тихі» хворі були доручені самим собі, днями лежали на ліжках чи тинялися палатами [3, с. 41-42]. Це жодним чином не перебільшення, а специфіка донаукової стадії розвитку психіатрії, коли скільки-

небудь небезпечних хворих, за відсутності ефективних способів лікування, просто намагалися ізолювати [1, с. 72].

Як пише мемуарист, у 1885 р. Іван Якович приїхав працювати до Харкова, де й приступив до впровадження своєї головної ідеї – створення закладу із науковим підходом до лікування та відповідним комфортом. Так було засновано «Приватну психіатричну лікарню доктора І. Я. Платонова» [3, с. 42]. У Харкові, місті передовому з точки зору розвитку психіатрії, де приковування до підлоги, кайдани, прив'язування до ліжка та гамівні сорочки вже відійшли в минуле [1, с. 73], ідею Івана Яковича зрозуміли – справа пішла.

Та зауважимо, що Костянтин Костянтинович був людиною радянського складу, хоч і народився ще за царських часів. Тому деякі аспекти специфіки дідівської справи він опустил. Дійсно, у невеличкій «Приватній лікарні для душевних та нервових хворих доктора І. Я. Платонова», яка мала 35 ліжок, чоловіки та жінки знаходилися в різних корпусах, в оточенні саду, квітників і фонтанів, із залами для відпочинку й розваг, де розміщувались роялі, більярдні столи та інші предмети дозвілля [4, с. 295]. Зі спогадів ми дізнаємось, що унікальним був і «Цандерівський кабінет механотерапії», що мав різноманітні тренажери, у тому числі стаціонарний велосипед, тренажер для греблі тощо [3, с. 43]. Цього в звичайній психлікарні уявити неможливо й нині. Чи це досягнення? Безперечно. Та для кого вони були здебільшого доступні? Приватна клініка в ХІХ – на початку ХХ ст. – «задоволення» аж ніяк не дешево. Зауважимо, що малозабезпеченим відводилась певна кількість ліжок на розсуд власника, але вона була незначною. Кваліфікований догляд в абсолютній більшості отримували представники привілейованих верств, які мали достатні кошти, аби сплачувати за утримання [1, с. 74]. Про це радянський психолог змовчав, адже бізнес діда не вкладався в його інакшу систему цінностей.

Велику роль, як і сьогодні, грала стресостійкість лікаря. Дід жодного разу не був помічений онуком роздратованим чи таким, що втратив над собою контроль. Навіть за найбільш екстремальних обставин він був незворушний. Коли група хворих загородила перед ним двері та запропонувала стрибнути з третього поверху, він авторитетно заявив: «Це кожен дурень може зробити, а ви подивіться, як я знизу вверх стрибну!». І пішов назустріч розгубленим санітарам [3, с. 43], врятувавши таким чином своє життя й запобігши застосуванню санітарами сили. Жодне інше джерело такого не зафіксувало, але для характеристики життя психлікарні того часу та поведінки лікарів цей сюжет надзвичайно цінний. Загалом, інші джерела не відмічають жорстокого ставлення до психічнохворих з боку лікарів, максимум – халатність.

Відображено в спогадах і особисту гуманістичну позицію лікаря, що пояснює його незворушність щодо буйств хворих. Старий психіатр казав онуку: «Хворі люди сильніше

потребують твоєї любові, ніж здорові, а любити їх складніше, бо любити в них треба не тільки людське, але й звіряче» [3, с. 44]. Це не високопарні слова, що часто лунають з не менш високих трибун наукових товариств, і які можна було б поставити під сумнів. Це приватна бесіда, коли дід відверто ділився з онуком своїм досвідом і думками, що неабияк допомогло останньому в майбутній роботі.

Специфікою лікарні, як ми дізнаємось, був і прогресивний підбір кадрів. Саме це, на думку Костянтина Костянтиновича, зробило лікарню І. Я. Платонова знаменитою. Гамівні сорочки були замінені спеціально відібраними, підготованими та добре оплачуваними санітарами. Санітар лікарні Павло Васильович висловлювався приблизно так само, як і лікар: «Це до підкови можна прикласти силу руки. А до людини не можна. Його притиснеш, а він луснути може. Він потребує сили душі» [3, с. 44-45]. У звичайній безкоштовній лікарні більшість санітарів були людьми випадковими. Відсутність кваліфікації та професійна непридатність вели до жорстокого, часто шокуючого ставлення до хворих [1, с. 75]. Причина полягала в браку коштів та надзвичайно складних умовах праці. Було цілком зрозумілим, що в Харкові знайти на посаду молодшого наглядача за 20 крб на місяць осіб більш-менш культурних неможливо. Ординатор Харківської губернської земської лікарні І. Рахімов зазначав, що «ринкова пропозиція моральності, гуманності та самозречення» не була такою вже значною, особливо за 20 крб на місяць фельдшерам, 8-12 крб служителям у чоловічих та 5-7 крб – у жіночих відділеннях. Санітарів набирали з заробітчаних із навколишніх сіл, відповідно, уявлення про догляд за хворими вони не мали, довго призвичаювались до своїх обов'язків [2, арк. 5, 13-17]. Звичайно, траплялися й випадки самозреченої праці, але вони були поодинокі. Значно більше повідомлялось про жорстокість і халатність з боку молодших і середніх медпрацівників. Справа у Платонова була поставлена інакше, адже завдяки високій платні за утримання хворих він міг забезпечити й порівняно високі зарплати персоналу, обравши тих людей, які йому підходили.

Ознайомившись з мемуарами К. К. Платонова, можна дійти висновку про дещо ідилічну картину утримання психічнохворих наприкінці XIX – на початку XX ст., але треба брати до уваги специфіку джерела та специфіку приватного закладу. Багато в чому, як от в ставленні лікарів до хворих, робота відбиває загальну тенденцію розвитку психіатричної допомоги в місті. Але ставлення молодшого й середнього персоналу показовим для міста не є, ситуація загалом була значно гіршою. Втім, бачення ситуації Костянтином Костянтиновичем та живі подробиці розширюють обрії історичного пізнання.

Список літератури:

1. Альков В. А. Харківська губернська лікарня імперської доби та проблема гуманізації ставлення до психічнохворих / В. А. Альков // Краєзнавство. – 2014. – № 2. – С. 71-80.

2. Державний архів Харківської області. Ф. 304 Харьковская губернская земская управа. 1865-1919 рр. Оп. 1. Спр. 616. Докладная записка заведующего попечительным отделом и постановление губернской земской управы о расширении помещений и увеличении штатов психиатрических отделений губернской земской больницы и подготовке младшего медицинского персонала для борьбы с эпидемией холеры. 1893 р., 36 арк.
3. Платонов К. К. Мои личные встречи на великой дороге жизни (Воспоминания старого психолога) / К. К. Платонов; [под ред. А. Д. Глоточкина, А. Л. Журавлева, В. А. Кольцовой, В. Н. Лоскутова]. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 310 с.
4. Робак І. Ю. Історичні умови організації та специфіка розвитку охорони здоров'я в Харкові (XVIII – початок XX ст.) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01 / Робак Ігор Юрійович. – К., 2009. – 438 с.